

## Developmental structuralism in Iranian realism: The interplay of agency and structure in contemporary Persian poetry and literature\*

Mojtaba Attarzadeh<sup>1</sup>

### Abstract

#### 1. Introduction

“Literature is a mirror of all events, rituals, behaviors, efforts and ideas of a society, which is the current language and identity of a nation, and a society can be identified by examining the content and subject of its literature and understand the events of social behaviors and trace the evolution of social phenomena ” (Ruholami, 2000, p. 9). The relationship between literature and social reality is not one-sided. In other words, literature is not a mirror in which the present of a society or social situation is merely reflected. If that was the case, then there would be no distinction between literary texts and social reports or history books. Literature not only emerges from the heart of social reality, but can also have a negative effect on that reality and help it change. It can be said that the relationship between literature and society is a dialectical one; literature arises from social structures, but at the same time it questions and denies those structures.

---

#### \* Article history:

Received 1 July 2021

Received in revised form 25 February 2022

*Journal of Iranian Studies*, 21(41), 2022

Accepted 13 June 2022

Published online: 28 June 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman



© The Author(s).

1. Associate Professor, Department of General Courses and Islamic Teachings, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran. Email: mattarzadeh1@gmail.com

## **2. Methodology**

With the rise of qualitative method in humanities research in recent decades, this method is mostly used in social sciences and humanities such as anthropology, educational sciences, literary studies, cultural studies and political science and is usually a combined research; that is, from a set of methods, techniques, and tools; it uses personal experience, introspection, biography, narrative, cultural products, and a variety of observational texts, historical texts, interactive, and visual texts, and encompasses a wide range of methods of interpretation and interpretive analysis. In fact, due to Richardson, qualitative research is an attempt to understand a phenomenon from different sides and angles and to engage in a process similar to the crystallization of the phenomenon under study (Raha Doost, 2004, p. 250). Since the field of literary research is wide and many of its problems are rooted in the various sciences, the literary researcher usually prefers to start his research activity with a question instead of hypothesizing and presenting a hypothesis or hypotheses after gathering information. Therefore, the place of hypothesis is floating in the design of literary research.

Accordingly, how is the interaction and dialectical relationship between agency and structure in the evolution of Persian poetry and literature through the impact of contemporary Iranian socio-political structure forms the main question of this research. In order to answer to this question, this article according to Pierre Bourdieu's theory believes the prevalence of a realist approach in Persian literature provided a good platform for literary figures to establish such a "relationship" with the people and society by focusing on popular concerns and taking them into account during political events.

## **3. Discussion**

Events, customs, behaviors, ideas, and moral and social status are considered as an example of a nation's historical background or in other words, social, cultural, and political developments, can be considered as its spoken language. Many of these events can be found in the boundless sea of literary masterpieces. "The literature of any

nation represents the heart and soul of that nation and encompasses one of the political and cultural pillars and civilization of any nation” (Grace, 2002, p. 50). Also, since the language of literature in politics is in fact a transition from internal to external thought in a social system, “a society without poetry becomes dumb, and a society that becomes dumb goes into decline.” (Davari Ardakani, 2009, p. 56)

The creation of literary works arises from certain social situations, and therefore literature cannot be properly understood unless its relation to the mentioned situation is first carefully analyzed. Reflecting society situations is known as one of the functions of literature. Poetry, as the most prominent creative product of the language system, inevitably strengthens the social contexts of language and enriches the special social functions of language by adding mental mobility. Poetry that enjoys a prominent social status reorganizes language as the only factor in the relations of existence and, in Heidegger's words, “turns language into the home of existence”.(Heidegger, 2002, p. 214).

Following the Iranians' familiarity with the concept of "national state", which was first introduced in Europe in the 19th century, the interest in this concept (nation-state) as an ideal in which the state is no longer the power and domination but the representation of the people, in Iranian intellectual circles increased. The political structure was such that up to that time, such a government had not been experienced in Iran and there was no such a thing as nation, but it had to be invented, and this heavy task of innovation could be fulfilled through literature. Although Persian literature, despite having a long history in Iran, addresses abstract issues on the one hand and not addresses the concerns of the people on the other hand, caused its presence felt less in the context of society. But since the literary environment could not escape the influence of the social environment resulting from the constitutional changes, the poems of Iranian poets and writers as a literary asset found a large number of customers and audiences through language expressing the realities of society in the linguistic market by establishing a logical "relationship" with social structure. It was after this reception, the writers of poetry realized the value of their possessions more and better, and according to a mechanical and

not merely emotional "relationship", the process of composing poetry to the more hidden layers of society was intensified.

#### **4. Conclusion**

The result of this research indicates that by adopting a realistic approach leading to the establishment of a "relationship" between writers and poets (agency) and the text of society and the audience of their poems (structure), Iranian poetry came out of the abstract state and instead of covering up and reporting general issues, it showed the realities of the society, the needs and demands of the people, and in return, the people recognized the words of the writers as their loud voice.

**Keywords:** Contemporary Iran, Dialectical Relationship, Literary Realism, Pierre Bourdieu, Political Poetry.

**How to cite:** Attarzadeh, M. (2022). Developmental structuralism in Iranian realism: The interplay of agency and structure in contemporary Persian poetry and literature. *Journal of Iranian Studies*, 21(41), 349-388. <http://doi.org/00000000000000000000>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## ساختار گرائی تکوینی در رئالیسم ایرانی؛ «رابطه» متقابل عاملیت و ساختار در شعر و ادب معاصر فارسی\*

مجتبی عطارزاده<sup>۱</sup>

### چکیده

هر چند ادبیات فارسی از قدمت و سابقه طولانی در ایران زمین برخوردار است ولی کمتر حضور آن در متن جامعه، احساس شده است. پرداختن به مقولات انتزاعی از یک سو و پرداختن به دغدغه های مردم از سوی دیگر در این موضوع بی تاثیر نبوده است. پژوهش پیش رو بر آن است تا با استفاده از دیدگاه پی یر بوردیو، چگونگی حضور شعر و ادبیات در جامعه از رهگذر برقراری «ارتباط» بین عاملیت (شعرا و ادبا) و متن جامعه (ساختار) در جامعه معاصر ایران که از دوره مشروطه آغازیدن گرفت و در مقطع پس از آن نیز ادامه پیدا کرد را مورد بررسی قرار دهد.

فرضیه این نوشتار آن است که رواج رویکرد رئالیستی در ادبیات فارسی، بستر مناسبی برای اصحاب ادب فراهم ساخت تا از رهگذر تمرکز بر دلمشغولی های مردمی و به حساب آوردن آن ها در جریان رخدادهای سیاسی، با مردم و جامعه «رابطه» برقرار نمایند.

\* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۰ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۰۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۲۳

DOI: 10.22103/JIS.2022.17817.2190

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۱، شماره ۴۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صص ۳۴۹-۳۸۸

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان



۱. دانشیار گروه دروس عمومی و معارف اسلامی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: mattarzadeh1@gmail.com

هدف پژوهش حاضر نشان دادن چگونگی رابطه متقابل و دیالکتیکی بین عاملیت و ساختار بر اساس نظریه پیر بوردیو در تحول شعر و ادب فارسی می باشد که از رهگذر تاثیر پذیری از ساخت سیاسی-اجتماعی معاصر ایران به گونه ای که شعر برای رسیدن به رسالت خویش-یعنی خروج از درون دربار و رهسپاری به درون خانه های مردم- به مفاهیم مدرنی چون آزادی، وطن، ملت و... ذیل کلیتی رئالیستی روی آورد، انجام پذیرفت.

برآیند و نتیجه حاصل از این تحقیق نشانگر آن است که با اتخاذ رویکرد رئالیستی منجر به برقراری "رابطه" بین ادیبان و شاعران (عاملیت) و متن جامعه و مخاطبان سروده های آنان (ساختار)، شعر ایرانی از حالت انتزاعی به در آمد و به جای پوشیده گوئی و گزارش مسائل کلی، واقعیت های جامعه و نیازها و مطالبات مردمی را به نمایش درآورد و در برابر، مردم نیز سخن ادیبان را صدای رسای خود شناختند.

**واژه های کلیدی:** پیر بوردیو، رابطه دیالکتیکی، رئالیسم ادبی، شعر سیاسی، ایران معاصر.

## ۱. مقدمه

### ۱-۱. بیان مسئله

هر چند ادبیات فارسی از قدمت و سابقه طولانی در ایران زمین برخوردار است ولی کمتر حضور آن در متن جامعه، احساس شده است. پرداختن به مقولات انتزاعی از یک سو و نپرداختن به دغدغه های مردم از سوی دیگر در این موضوع بی تاثیر نبوده است.

در این بین، تحولات دوران مشروطه تأثیرشگرفی بر خلق آثار شاعران و نویسندگان این دوره جهت بیان واقعیت در چارچوب مکتب رئالیسم آنگونه که هست - آگاهانه یا ناخودآگاه - گذارد. آن چه عمق این تاثیر پذیری را آشکار می سازد این که خالق این آثار و راوی وقایع از آن جا که عموماً از مردمان طبقه پایین اجتماع هستند، با توصیف دقیق جزئیات آدم ها و رفتارها، زشت و زیبا را در کنار هم می بینند و برای از بین بردن زشتی ها، آنها را افشا می کنند که این نشانه ی تعهد و دلسوزی نویسنده ی رئالیست است. نیازهای زمانه در واقع افزون بر مضمون، دگرگونی در فرم شعر حتی وزن و قافیه را نیز در

پی آورد زیرا دست شاعر را برای بیان عقیده‌ها و مسایل روز سیاسی بازمی‌گذارد. رساندن مضمون به مخاطب و کنایه به سیاست و استبداد گاه به اندازه‌ای اولویت می‌یافت که قالب و دقت‌های شعری فراموش می‌شد. به کارگیری آن مضمون‌ها مسلماً افزون بر تاثیری که بر تغییر فرم و قالب شعری گذاشت، نسبت به زبان شعر نمی‌توانست بی‌توجه بماند. سادگی زبان بدین ترتیب یکی از ویژگی‌های مهم شعر دوران مشروطه شد. شاعران در این دوره از واژگان عامیانه و کوچه و بازار بهره می‌جستند که برای مردم آشنا به ویژه برای کودکان جذاب بود. عبارت‌ها و اصطلاح‌های جالب کوچه‌بازاری در جریان این تجددخواهی به قلمروی شعر و نثر وارد آمد و نه تنها رکود ادبیات را در پی نداشت، که آن را گسترش داد؛ این عامل مهمی به شمار می‌آمد زیرا شاید هیچ‌یک از شعرها به اندازه سروده‌های عامیانه اشرف‌الدین گیلانی و همکاران او لحن کوچه و بازاری نداشته، در برانگیختن مردم کامیاب نبوده‌اند. اصطلاحی چون «دَدَر رفتن» در این شعر اشرف‌الدین گیلانی: «مشروطه و استبداد، هر دو به ددر رفتند»، به روایت مریم غفاری جاهد در نوشتار «ادبیات سیاسی عصر مشروطه» بسیار عامیانه اما در عین حال سیاسی است و ارزش آن را نمی‌توان نادیده گرفت (غفاری، ۱۳۸۶: ۲۷). گیلانی در بیش‌تر بندهای مسمط هایش از ضرب‌المثل‌های پرآوازه بهره می‌جست که این کار او برای مردم نیز بسیار جالب می‌آمد. شعر «لالایی مادر» نیز از ابوالقاسم لاهوتی در واقع گونه‌ای لالایی برای بیداری مردم برشمرده می‌شد که در آن واژگانی ساده به کاررفته بود «آمد سحر و موسم کار است بالام‌لای / خواب تو دگر باعث عار است بالام‌لای؛ لای لای، بالای لای ... ننگ است که مردم همه در کار و تو در خواب / اقبال وطن بسته به کار است بالام‌لای؛ لای لای، بالای لای» (دیوان ابوالقاسم لاهوتی، ۱۳۵۸: ۴۱۲). شاعران روزگار مشروطه که در واقع مبارزان این دوره نیز به شمار می‌آمدند، با شعر خود راه را به مردم نشان می‌دادند زیرا شعر آن‌ها بستری مناسب برای بیان نیازها و مسایل مردم و جامعه بود.

بر اساس آنچه گذشت، پژوهش پیش رو بر آن است تا با استفاده از دیدگاه پی‌یر بوردیو، چگونگی حضور شعر و ادبیات در جامعه از رهگذر برقراری «ارتباط» بین

عاملیت (شعرا و ادبا) و متن جامعه (ساختار) در جامعه معاصر ایران که از دوره مشروطه آغازیدن گرفت و در مقطع پس از آن نیز ادامه پیدا کرد را مورد بررسی و واکاوی قرار دهد.

### ۱-۲. پیشینه تحقیق

- مظفری و همکار (۱۳۹۱) در مقاله "بررسی تاثیر اجتماع بر شعر معاصر در مکتب ناتورالیسم" به میزان تاثیر یکی از ویژگی های بارز مکتب ناتورالیسم که ایجاد پیوند واقعی بین ادبیات و اجتماع است، در شعر دوره مشروطیت و معاصر پرداخته است؛ بدین منظور در وهله اول تعریف مختصری از ناتورالیسم ارائه گردیده و سپس منشا ایجاد این ویژگی در مکتب ناتورالیسم غرب، مورد بررسی قرار گرفته است. از آنجا که محیط ادبی نمی تواند از تاثیر محیط اجتماعی برکنار بماند، نتیجه گرفته شده به دلیل آن که ادبیات دوره مشروطه کاملاً تحت تاثیر محیط اجتماعی و سیاسی زمان خودش قرار داشته، شعر این دوره از واقع گراترین و اجتماعی ترین دوره های ادبی ایران است.

- جعفری لنگرودی (۱۳۹۱) در مقاله "تفاوت رئالیسم اروپائی با واقع گرایی" معتقد است از آنجا که دلایل مختلف اجتماعی و علمی و فلسفی در اروپای قرن هیجدهم عامل ایجاد تحول مکتب از رمانتیسم به رئالیسم گردیده است، در ایران نیز به دلیل وجود شرایط خاص اجتماعی مشروطه، واقع نگاری و توجه به مسائل اجتماعی، خاصه در حوزه ی رمان مطرح می شود. در ادامه نیز عوامل اجتماعی و فرهنگی ایجاد مکتب واقع گرایی در ایران و تفاوت آن با رئالیسم اروپائی مورد بررسی قرار گرفته است.

- حسن زاده میر علی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله "تأثیر طبقه اجتماعی بر شعر شاعران دوره مشروطه با تمرکز بر اشعار «ایرج میرزا» و «فرخی یزدی» ضمن بیان مقدمه ای درباره چگونگی ارتباط طبقات اجتماعی شاعران با جهان بینی آنان بر اساس نظریه طبقات اجتماعی «گلدمن»، نگاهی گذرا به پایگاه طبقاتی «ایرج میرزا» و «فرخی یزدی» دارد و سپس عمده ترین تفاوت های سبکی آن دو را با یکدیگر مقایسه می کند. نتیجه



پژوهش آنان حکایت از آن دارد که دیدگاههای آن دو در حوزه های تقدسنت های دینی و نقد اجتماعی، آزادی، وطن پرستی، استعمارستیزی، استبدادستیزی، دعوت به مبارزه و تجم لگرای با یکدیگر متفاوت است.

- رضایتی کیشه خاله، محرم و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله "جلوه های هنجارگریزی رئالیسم ایرانی در شعر دوره پهلوی دوم" با بررسی شعر این دوره در چهار موضوع اجتماعی، سیاسی، چریکی و مذهبی، به پژوهش جلوه و گسترش رئالیسم ایرانی توجه کرده، شاهدهایی از شاعران این دوران که با هنجارگریزی، شعرشان برجسته شده است، ارائه کرده‌اند. همچنین با توضیح و تحلیل اشعار شاعران، مهم‌ترین عناصر آن را با مثال‌هایی بیان کرده، به این نتیجه دست یافته‌اند که هنجارگریزی موضوعی و دیگر اشکال هنجارگریزی، باعث برجستگی شعر این دوره و جلوه و گسترش رئالیسم ایرانی شد که دارای مفاهیمی متفاوت و برجسته‌تر از دیگر رئالیسم‌ها و هویتی تازه برای جامعه ایرانی و شعر فارسی است. رئالیسمی که علاوه بر داشتن نشانه‌های دیگر، دارای نشانه‌های دینی و مذهبی است که در زندگی مردم ایران به‌عنوان واقعیتی بزرگ تأثیر فراوانی دارند و جلوه آن در شعر فارسی، باعث برجستگی آن شده است.

## ۲. بحث و بررسی

### ۲-۱. مفهوم «رابطه» در ساختار گرائی تکوینی بوردیو

طی سالهای اخیر، جامعه شناسی تحت تأثیر چشم اندازهای فلسفی گوناگونی همچون هرمنوتیک (تأویل)، نشانه شناسی (سوسور)، ساختگرایی (پیاژه و اشتراوس) و پساساختارگرایی (ژاک دریدا) بوده که بر نقش میانجی و مسائل نمادین بیان، ادراک و ارتباطات تأکید دارند. تلفیق و تعاملگرایی در نظریه اجتماعی را می‌توان روندی تکمیلی در نظریه پردازی اجتماعی در مورد دو مفهوم اساسی فرد و جامعه، کنش و ساختار، شخص و نظام، سوژه و ابژه و... به ویژه در ربع قرن آخر بیستم دانست که تلاشی آگاهانه و

هماهنگ در فرا رفتن از محدودیت های افراطی و دوقطبی در تبیین ساختاری-کشگر است (توحیدفام و همکار، ۱۳۸۸: ۹۱).

تلفیق‌گرایان، پیروان رویکرد ساختارگرایی را به خاطر نادیده گرفتن عاملیت و رویکرد تفسیرگرایی را به خاطر از قلم انداختن ساختار، تقلیل‌گرا قلمداد کرده و خود به تبیین نظریه ای تلفیقی با رابطه ای دیالکتیکی و بازتابنده می پردازند.

رویکرد تلفیق‌گرایی که ادعایی فراتر از دوگانه‌گرایی را دارد بر مفهوم «رابطه» استوار است؛ به گونه ای که از وجوه عینی و ذهنی واقعیت فراتر رفته و دیالکتیک سوژه و ابژه را به عنوان بنیاد واقعیت اجتماعی در سطح هستی‌شناسی مدنظر قرار می دهد. به موازات این فرض، سطح معرفت‌شناختی و روش‌شناختی نیز تعریف و تنظیم می گردند (پارکر، ۱۳۷۱: ۱۱).

این در حالی است که در نظریه های جبرگرایانه نظیر آنچه امیل دورکیم بدان اعتقاد دارد، تغییر و تحول در عرصه فرهنگ و جامعه حاصل تمایز نهادی فزاینده ای شناخته می شد که آن نیز خود نتیجه و برآیند پیچیده تر شدن روابط اجتماعی بود (دورکیم، ۱۳۸۳: ۵۴۰). در این نظریه ها، تحول و دگرگونی در عرصه های مختلف و از جمله فرهنگ و ادبیات به حساب جذابیت و گیرائی این فرآیند گذارده نمی شد، بلکه آن را معلول افزایش اندازه و تراکم جامعه و در پی آن فزونی تمایزات درونی جامعه می دانستند. "فرهنگ متحول می شود، چون نمی تواند تحول نیابد".

اما مطالعات جدید مبتنی بر تلفیق‌گرایی در مورد تغییر فرهنگی-هنری، یک رابطه دیالکتیکی میان تغییر فرهنگی-هنری در نظر می گیرد. پیر بوردیو یکی از نظریه پردازان شاخص در زمینه رویکرد تلفیقی است که به اعتقاد وی وظیفه علوم اجتماعی این است که بفهمد ساختارهای عینی جامعه (قواعد اجتماعی، نقش ها و هنجارها، نهادها) چگونه بر رفتارهای ذهنی (آنچه که بوردیو "عمل" می نامد) تأثیر می گذارند و نیز، رفتارهای اجتماعی چگونه واقعیت اجتماعی را بازتولید می کنند. از اینرو برای درک بهتر ماهیت

روابط بین عوامل اجتماعی عینی مانند طبقه اجتماعی و ... که رفتار انسانها را محدود می کنند و عمل ذهنی باید «رابطه دیالکتیکی» ساختار و عاملیت مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب هدف بوردیو را می توان چنین توصیف کرد: «غلبه بر دوگانه انگاری ساختاری و عاملیت از طریق نوعی نظریه ی ساختاری» یا به اصطلاح خودش غلبه بر «ضدیت بی معنی بین فرد و جامعه» (بوردیو، ۱۳۷۱: ۴۸) و یا به عبارت دیگر «غلبه بر ضدیت بین عینیت گرای و ذهنیت گرای» (بوردیو، ۱۳۹۱: ۱۱۲).

عمل به مثابه پدیده ای اجتماعی مرئی و عینی، بیرون از زمان، مکان قابل درک نیست. از نظر وی عمل به صورت آگاهانه یا کاملاً آگاهانه سازماندهی و هماهنگ نمی شود. هیچ چیز تصادفی یا کاملاً اتفاقی نیست اما همانطور که هر چیز در پی چیز دیگر می آید، عمل نیز رخ می دهد.

در نظریه بوردیو، کنشگر اجتماعی مانند سوژه کنشگر ارادی و گزینشگر نیست که در برابر یک مسئله قرار گرفته و به حل آن اقدام کند. او سرگرم کار خویش است یعنی از اصل عملزدگی و پراکسیس پیروی می کند. عمل وی متکی بر طبیعت ثانوی اوست. بر این مبنا با شامه تیز خود آینده پیش روی خود را در دست می گیرد و می داند که در حرکت بعدی چه اتفاقی خواهد افتاد؛ در این حالت، دلیل هر حرکت از نظر کنشگر مورد نظر بوردیو، همراه خود آن حرکت خواهد بود. این شم اجتماعی یا همان طبیعت ثانوی که کنشگر را به عمل مرتبط می کند، مجموع ساخت یافته و اجتماعی شده است که ظاهراً از فرد سر می زند، اما یک عادت اجتماعی است و این منطبق عملی است.

در رویکرد تلفیقی بوردیو، عمل از معمای ضرورت و انتخاب فاصله می گیرد و برآمده از عوامل مکانیکی قلمداد می گردد و نه برانگیخته از الهامات درونی. بوردیو در نظریه عمل به این نکته اساسی می پردازد که عمل از طریق ساختار تولید می شود و همچنین تئوری یادشده بر نقش عادتواره عالمان در تولید کنش و بازتولید ساختارهای بزرگ تأکید دارد (لیزارد، ۲۰۰۹: ۷)

عادتواره‌ها ساختارهای ذهنی یا شناختی هستند که مردم به وسیله آن با دنیای اجتماعی برخورد می‌کنند. انسان‌ها یک دسته طرح کلی درونی شده دارند که با آن دنیای اجتماعی را ادراک و فهم و ارزیابی می‌کنند. انسان‌ها از طریق این طرح‌های کلی است که هم عمل خود را پدید می‌آورند و هم آنها را ادراک و ارزیابی می‌کنند (ریترز، ۱۳۷۳: ۹۱۹).

عادتواره به عنوان میانجی و واسطه‌ای بین تأثیرات گذشته و انگیزه‌ها و محرک‌های کنونی، در آن واحد هم ساختمند است، چرا که به وسیله‌ی نیروهای اجتماعی الگودار تولید می‌شود و هم ساخت دهنده، چرا که عادتواره به فعالیت‌های متنوع و گوناگون فرد در حوزه‌های منفک و مختلف زندگی شکل داده و بدان انسجام می‌بخشد

بدین ترتیب عادتواره محصول شرایط ساختاری اجتماعی فرد است که درعین حال اعمال اجتماعی‌اش را به شیوه‌های ساختار می‌بخشد که شرایط عینی هستی اجتماعی عامل اجتماعی یا کنشگر را بازتولید می‌کند.

بر این اساس، بوردیو معتقد است که عادتواره عامل نظم اجتماعی است. عاملانی که عادتواره مشابه دارند نیازی ندارند تا برای عمل کردن به شیوه مشابه با هم مشورت کنند. عاملان همانند نوازندگانی عمل می‌کنند که بر روی یک مضمون بداهه نوازی می‌کنند. هر نوازنده چیز متفاوتی می‌نوازد اما درعین حال با سایر نوازندگان هم‌نوا است؛ عادتواره اصل ایجادکننده هماهنگی کردارها بدون رهبر ارکستر است. عمل جمعی، انسجام و یگانگی خود را و امدار تأثیر عادتواره است (اسکلوسر ۲۰۱۳: ۳۹). چنانچه در ادامه بدان خواهیم پرداخت مقاومت شاعران و ادیبان ایرانی در برابر نهادینه شدن ظلم و ستم از دوره مشروطه به بعد ملهم از حس مسئولیت اجتماعی خود، ناشی از تأثیر پذیری از عادتواره پایداری است که شکل و قالب آن چندان اهمیت ندارد.

بوردیو در کتاب «زبان و قدرت نمادین» به نقد عمیق رهیافتهای سنتی (همچون نظریه‌های زبان‌شناختی دوسوسور، چامسکی) نسبت به زبان می‌پردازد. به اعتقاد بوردیو زبان

را نباید تنها به عنوان ابزار برقراری ارتباط مورد بررسی قرار داد، بلکه زبان عرصه ای سیاسی است که افراد در چارچوب آن به دنبال تحقق منافع خود هستند (انصاری و همکار، ۱۳۹۷: ۹۲).

بورديو زبان را بخشی از سرمایه نمادین می داند که به ویژه در سیاست و میدان سیاسی از اهمیت زیادی برخوردار است. در همین راستا، وی اصطلاح "بازار زبانشناختی" را ابداع می کند یعنی زبان چونان کالایی است که در بازار دادوستد می شود و خرید و فروش آن بیشتر تابع منطق بازار است تا توان زبانشناختی.

به نظر بورديو هنگامیکه زبانی در بازار مسلط می شود به هنجاری مبدل می شود که قیمت شیوه های دیگر بیان بر اساس آن معین می گردد و ارزش توانشهای متنوع دیگر بر آن مبنا تعریف می شود و گروههایی که چنین زبانی را به زبان خود تبدیل می کنند، به طور مشروع بر ابزارهای فهم، تسلط می یابند. زبان به مثابه سرمایه در بازار ارزشگذاری و بهای آن معین می شود. گفتارها ارزش خود را در ارتباطشان با بازار به دست می آورند که ویژگی آن قانون خاص قیمتگذاری است. ارزش گفتارها وابسته به رابطه قدرتی است که بین توانشهای زبانشناختی گویندگان برقرار می شود؛ یعنی توانایی گویندگان برای تولید و تخصیص گفتارها. بازار زبانشناختی مانند تمامی بازارهای دیگر می تواند موضوع چانه زنی و مذاکره باشد و حتی مانند بازارهای دیگر در معرض دستکاری و تحریف قرار گیرد. این بازار زبانشناختی است که گفتارهای برخی از افراد و گروهها را در صدر می نشاند و گفتارهای برخی دیگر را محدود و طرد می کند. در این بازار همانند میدانهای دیگر همواره دو گروه وجود دارد: گروه مسلط و گروه تحت سلطه. گروه مسلط زبان خویش را مشروع و توانش زبانشناختی خود را حتی از لحاظ گرامری برتر معرفی می کند و بر این اساس در بازار زبانشناختی بهای گفتارها را معین می کند. قدرت واژه ها در جریان پذیرش، دریافت و کسب اعتبار، به صورت اجتماعی ساخته می شود. در اینجا بورديو مفهوم دیگری را وارد می کند: سانسور و خودسانسوری. گویندگان با توجه به ساختار بازار زبانشناختی و نیز پیش بینی که از مجازات آن دارند دست به

خودسانسوری می زنند و از بیان آنچه که به نظر میرسد در این بازار خریدار ندارد و یا تقاضا وجود ندارد خودداری می کنند.

به نظر بوردیو همه کنش های گفتاری نتیجه دو زنجیره علت و معلولی هستند. نخست بازار زبانشناختی که به شکل مجازات ها و سانسورها و آنچه که نمیتوان گفت را شامل می گردد و دوم عادتواره زبانشناختی که در برگیرنده آمادگی و گرایش فرهنگی برای گفتن چیزهای خاص و توانش زبانشناختی خاص و توانایی اجتماعی برای استفاده درست از آن توانش است.

به بیان دیگر، بازار زبانشناختی بهای گفتار را تعیین می کند (در سطح کلان) و کنشگران در مقابل، متوسل به خودسانسوری میشوند (در سطح خرد).

طبقه مسلط می کوشد تا موقعیت خود را از طریق استراتژی تمایز حفظ نماید. او این کار را با تعریف و تحمیل ذائقه خود به مابقی جامعه انجام میدهد. مردمی شدن یک سلیقه، موجب بی مهری طبقه مسلط به آن شده و این طبقه همچنین معانی تازه های را به کمک زبان که نسبت به سایر طبقات تسلط بیشتری در استفاده از آن دارد، تحمیل می کند (ون ویتز، ۱۳۷۱: ۱۲۹).

بوردیو از همان ابتدا به خاطر علاقه اش به رابطه دیالکتیکی میان ساختار و شیوه ساخت واقعیت اجتماعی از سوی انسانها، پدیده شناسی اصالت وجودی سارتر را به خاطر تأکید بیشتر بر کنشگران و ساختارگرایی لوی اشتراوس را به خاطر بی توجهی به عاملان مورد انتقاد قرار می دهد. وی در چارچوب جهت گیری نظری اش با عنوان «ساختارگرایی تکوینی»، بر آن است تا هم جبرگرایی تحمیل شده بر ناخودآگاه ذهن ما را پوشش دهد و هم ظرفیت راهکاری و خلاقیت انسان را در نظر گیرد و در این راستا، رابطه دیالکتیکی میان ساختمان ذهنی و ساختار اجتماعی را مدنظر قرار می دهد. وی معتقد است که عمل، تابع ویژگی های کنشگر در تعامل با نیروهای یک میدان خاص است.

براین اساس طبق نظر او رابطه ای دیالکتیکی بین عمل تولید فرهنگ و شرائط اجتماعی حاکم بر هر دوره، برقرار است که در آن ابتدا شرائط اجتماعی، فرآیند تولید فرهنگ را تحت تاثیر قرار می دهد که پس از آن به محض دستیابی به درجه ای از استقلال، تاثیر بر محیط اجتماعی آغاز می گردد. به عقیده او سطوح بالای پیچیدگی اجتماعی با آزاد کردن تولیدکنندگان هنر و ادبیات از رهگذر ایجاد فرصت های برابر برای آن ها، زمینه تحول در عرصه فرهنگ و ادبیات مهیا می گردد. در این فرآیند این امکان برای هنرمندان و نویسندگان فراهم می آید که به جای صرف واکنش نشان دادن به فشارهای اجتماعی، بر اساس هنجارها و باورهای خود عمل کنند.

## ۲-۲. رئالیسم ادبی؛ بستر کنش سرمایه نمادین در میدان اجتماع و سیاست

رئالیسم یا واقع گرایی از ریشه ی لاتینی Real به معنای واقعیت، واقع گرایی و از ریشه res به معنای چیز، شیء یا چیز گرایی گرفته شده است. (گران، ۱۳۸۵: ۶۵) در اصل «رئالیسم یا واقع پردازی، واقع گرایی در حوزه ی ادبیات، مکتبی، یا به عبارت دقیق تر برداشتی است که در آن کوشش نویسنده یا گوینده بر آن است تا زندگی را بدون کمال بخشیدن و دادن جنبه شاعرانه ی ذهنی به آن توصیف کند.» (شریفی، ۱۳۸۸: ۱۷۶) قلمرو اصلی کاربرد آن (رئالیسم) در فلسفه بوده است در واقع این لغت از فلسفه وارد ادبیات و نقد ادبی شده است. «(زرشناس، ۹۸۳۱: ص ۶۵) عامل مهم پیدایش رئالیسم در وهله ی نخست عکس العملی بود که بر ضد جریان «هنر برای هنر» به وجود آمد (سید حسینی، ۱۳۸۴: ۳۷۲) اما نویسندگان رئالیست به دو دسته تقسیم شدند: یک دسته عقیده داشتند که هنر شرافت و اهمیت ذاتی دارد و بنابراین نفس هنر مطلوب است و آنان طرفداران «هنر برای هنر» نامیده شدند و دسته ی دیگر معتقد بودند که هنر وسیله ی استفاده در رسیدن به مطلوب دیگر است و اینان معتقدان «هنر برای فایده» نامیده شدند. (سجادی، بی تا: ۱۶)

«اما نبرد رئالیسم نخستین بار در عرصه ی ادبیات نمود پیدا نکرد بلکه این نبرد در میدان نقاشی به وقوع پیوست.» (سید حسینی، ۱۳۸۴: ۳۷۲) در این خصوص «کوره

نقاش فرانسوی نخستین هنرمندی بود که در هنر نقاشی تحت تأثیر گرایش های آن روز قرار گرفت. او که رهبر نهضت هنری رئالیسم در قرن ۹۱ م. بود از هنرمندان رئالیست خواست تا احساسات خود را پس از دقت و تحلیل جزئیات جامعه خویش تصویر کنند.» (غینمی هلال، ۱۳۷۳: ۲۱۵)

براین اساس رئالیسم، مکتبی ادبی، بنیادین، تأثیرگذار، عینی و بیرونی است که بر واقعیت های جامعه تأکید می کند. اگرچه این مکتب را در معنای عام، نمی توان محدود به زمانی خاص کرد اما به جهت آنکه پس از رمانتیک ها پدیدار شد و چارچوب دقیقش توسط محققان ادبی ترسیم گشت، به اوایل قرن نوزدهم باز می گردد. از مهم ترین ویژگی های آن، توجه به مسائل اجتماعی و پرهیز از تخیل و الهام درونی را می توان ذکر کرد. رئالیسم در تقابل با زیبایی شناسی رمانتیک تأکید را از هنرمند متوجه زمینه اجتماعی و تاریخی کرد؛ ادراک زیبایی را در کل و اثر هنری را به طور خاص نتیجه مستقیم و قطعی شرایط تاریخی دانست (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۶۴).

با ظهور رئالیسم، راهی برای کشف و بیان واقعیت گشوده شد و واقعیت جایگزین وهم، خیال، رویا و افسانه گردید و نویسنده رئالیست نبوغ و نوگرایی خود را به جای خیالبافی، در مشاهده ودقت در جزئیات به کار گرفت؛ چه آن که رئالیسم در ادبیات، یعنی ترسیم و تصویر موثق و معتبر از زندگی، ارتباطی با آرمانپردازی ندارد و اشیا را اگر زیبا نیستند، به زیبایی و اگر زشت نیستند، به زشتی توصیف نمی کند و به خارق عادت نیز مربوط نمی شود. به زبان ساده، رئالیسم، نگرشی رک و راست و نامهمل است» (کادن، ۱۳۸۰: ۳۶۳)

از این رو استفاده از نگرش رئالیستی در هنر و به ویژه شعر و ادبیات، به مثابه سرمایه ای فرهنگی، آگاهانه یا ناخودآگاه موجب پدید آمدن آثاری می شود که به گونه ای بازتاب دهنده واقعتهای عینی و موجود اجتماعی و سیاسی در جامعه و عصر هنرمند است. با اینکه رئالیسم به عنوان شیوه های مشخص که تحلیل محیط اجتماعی را امکان پذیر کرد و روابط علت و معلولی موجود در آن ترسیم عینی واقعیت را امکان پذیر



ساخت، کنش هر نویسنده رئالیست، از جهان بینی خاص خود برخوردار بود. نگرش او به رویدادها و درک او از زندگی و تاریخ، منعکس کننده تلقی او از مبارزات اجتماعی معاصر است، که خود او نیز به ناگزیر در آن شرکت می جوید. اثر هنری که واقعیت را ترسیم می کند، الزاماً جهان نگری شخص نویسنده را نیز منعکس خواهد کرد و نویسنده هرگز وقایع نگار بی طرف عصر خود نیست، بلکه همواره از عقایدی دفاع می کند که به نظرش تجسم کننده معرفت های روزگار اویند (ساجکوف، ۱۳۶۲: ۲۴).

استفاده از جوهر روح ادب، زمانی تاثیر گذار می شود که «از درد و جوش زمانه پر باشد، برون افکنی و همدستی کند با زمانه خویش، یعنی حرف دل مردم را گفته باشد» (حنائی کاشانی، ۱۳۷۳: ۵۰). هنری که برای مردم خلق می شود، باید به زبان ساده مردم باشد. در غیر این صورت رسالت و هدفی که فلسفه وجودی آن است، به انجام نخواهد رسید. اگر دو طبقه خواص و عوام، مخاطبین هنر شناخته شوند، دو گرایش و سبک کلی به ذهن متبادر می شود؛ هنری که مطابق واقع است و رئالیستی است، و هنری که واقع گریز است و از جنبه های رئالیستی به دور.

هنر خواص اساساً و به ذات، به واقعیت عنایتی ندارد، و اگر در معرض عوامل خارجی قرار نگیرد، با زندگی تولیدی جامعه ارتباط نمی یابد. بنابراین، میتوان هنر خواص را نقطه مقابل هنر واقعگرای و مثبت و عملی عوام شمرد و واقع گریز و منفی و تفننی و تبلیغی خواند (آریان پور، ۱۳۸۰: ۱۵۶).

شهر، جامعه شناس نامدار آلمانی برای طبقات بالا و پایین جامعه مشخصاتی را ذکر می کند که از جمله می توان به این موارد اشاره کرد، طبقات پایین: پیشگرایی یا توجه به آینده، تأکید بر «شدن» یا تغییر طلبی، واقع گرایی فلسفی. طبقات بالا: پسگرایی یا توجه به گذشته، تأکید بر «بودن» یا طلب وضع موجود و... (آریان پور، ۱۳۸۰: ۶۹-۷۰).

براساس این مباحث می توان گفت که در یک طرف هنرهای ساده و واقع گرای عوام یا برای عوام وجود دارند، و در طرف دیگر، هنرهای ایده آلیست و واقع گریز خواص. اگر شاعر برای اشراف، سوداگران و... شعر بسراید، سروده های او بیشتر جنبه ایده

آلیستی پیدا می کند، اما اگر شاعر برای مردم متعارف شعر بسراید به احتمال قوی شعر به سمت رئالیسم حرکت می کند. شاعر در چنین موقعیتی اثر رابطه های اجتماعی را با دید تغییرطلبی در وضع موجود می نگرد.

در جمع بندی کلی، می توان گفت که در یک جامعه و در برهه زمانی خاص، هنر و به خصوص ادبیات متأثر از ساختار سیاسی- اجتماعی (تحولات اجتماعی) دچار تحرکی بر ضد وضع موجود می شود. این تحرک به سمت مفاهیمی مدرن پیش می رود که اغلب این مفاهیم ذیل کلیتی رئالیستی قرار می گیرند. هرگونه تحلیلی درباره ی هنر، باید ابژه ی تحلیل خود را نه فرم و محتوای هنر، بلکه اثر هنری، همان چیزی که با گوشت و خون خود وارد جامعه می شود، قرار دهد. اکنون که در جامعه ی مدرن (و نه بدوی) نظم اجتماعی موجود بر منطق مبادله استوار است بنابراین ابژه ی تحلیل اثر هنری، کالای هنری است. با چنین تعریفی شعر سیاسی یک نوع از شعر نیست بلکه جسمیت آن است.

در شعر سیاسی، کمتر شاعری را می توان پیدا کرد که سیاق و محتوای شعرش را برای اقناع فکری و خوشآیندی فرد و یا افراد مورد مخاطب خود به نگارش گرفته باشد، بلکه برای آن است تا گونه های اعتراض فکری اش را در برابر آنهایی که با شرایط آفریده شده فکری اش در تفاهم و یا توافق قرار ندارند، قرار داده یا آنها را به انتقاد و انتقام لفظی می گیرد و یا اینکه دیگران را در برابر شان از طریق سروده خویش قرار می دهد تا آنها به مبارزه برخیزند. مثلاً در یک متن سیاسی، همواره سعی صورت می گیرد تا در مصلحت اندیشی قرار گیرند و هر چه فکر می کنیم، نمی نویسیم. اما شاعر در پی آن نیست که استفاده از واژگان به استفاده عمومی مخاطبین از آن واژگان محدود شود.

از این رو شاعران در انقلابهای بزرگ جهانی نقشی سازنده و مؤثر داشته اند؛ هر چند آنها جامعه شناس و تحلیلگر علوم اجتماعی نبوده اند اما چنان توصیف و تحلیلی از جامعه عصر خویش و تحولات آن در آثارشان پدیدار می شود که تصویری بسیار دقیق و رسا از جامعه را به خواننده عرضه می کند.

۲-۳. مشروطه، آغاز رویکرد رئالیستی با تکیه بر سرمایه میدان ادب ایران معاصر

هنر و ادبیات در هر جامعه و در هر برهه تاریخی، متأثر از ساختار سیاسی - اجتماعی معاصر خویش است. درک ویژگی های جامعه و نقش آن در پیدایی سبکها و موضوع های هنری در هر دوره، شناخت عوامل و نهادهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مانند آن و چگونگی تأثیرگذاری آنها بر هنر، روند شکل گیری و حرکت هنر در جامعه، و در نهایت کشف و یافتن رد پای عوامل اجتماعی در هنر و رسیدن به شناخت بهتری از جامعه معاصر آن، ماهیتی جامعه شناختی دارد (راوودراد، ۱۳۸۲: ۶).

جامعه معاصر ایرانی در نوشته های مختلف تحت عنوان جامعه چندپاره، جامعه پرشکاف، جامعه ناهمگون، جامعه سلسله مراتبی، جامعه موزاییکی و... توصیف شده است. یکی از نکات بارز جامعه ایرانی در دوره مشروطه، تنوع اجتماعی است که در وهله نخست زمینه و علت این تنوع اجتماعی ویژگی های طبیعی و جغرافیایی ایران بوده است. از نظر اجتماعی باید جامعه سنتی ایران را تا قبل از مشروطه، در چارچوب ساختار عشیره ای و قبیله ای تحلیل کرد. نظامی که در سراسر کشور از طریق تکثر زبانی، خونی، نژادی، و رفتاری متصلبی، مجموعه ای واحد، یعنی ایران را شکل می دهد. با وجود ۲۰ درصد شهرنشین و ۸۰ درصد روستانشینی، حتی می توان گفت که بیشتر شهرنشینان و روستانشینان نیز پایگاه فرهنگ قبیله ای داشتند (نیک خلق و عسگری نوری، ۱۳۷۷: ۱۴۹). یک مسئله مهم در ایران دوره قاجار این بود که دورافتادگی های جغرافیایی و ارتباط اندک بین روستاها، شهرها و جمعیت های ایلی در کشور، از ایجاد آگاهی ملی جلوگیری می کرد.

تفاوت ها و اختلافات قومی، مشکلات طبیعی و جغرافیایی را تشدید می کرد، چراکه ایران سرزمین اقلیت های زبانی بوده است. ایالات نواحی مرکزی، ساحل دریای خزر، اهالی آذربایجان، ایالات غربی و ایالات جنوب شرقی هر کدام از قبایل، اقوام و لهجه های گوناگون و متعارضی تشکیل شده بود. به علاوه این گوناگونی و تفاوت های قومی وقتی با اختلافات مذهبی در آمیخت، پیچیده تر شد. اختلافات مذهبی در برخی نواحی شکاف

های موجود را تشدید می کرد و در نواحی دیگر شکاف های جدیدی به وجود می آورد (آبراهامیان، ۱۳۸۲: ۲۱).

از بین شکاف ها و تعارضات اجتماعی در ایران از جمله شکاف های طبقاتی، منطقه ای، مذهبی و زبانی، شکاف فکری و فرهنگی بین گرایش های معطوف به تمدن غربی و «تمدن اسلامی» از مهم ترین موانع تکوین هویت یگانه ملی، صف بندی فکری و فرهنگی در جامعه و طی قرن بیستم و عدم تساهل و هم پذیری بوده است. این اختلاف را به عبارت متداول تر می توان به تعارض بین «سنت» و «نوگرایی» تعبیر کرد (بشیریه، ۱۳۸۰: ۱۳۳).

تعارضات و چندپارگیهای فرهنگی ممکن است هم از درون یک نظام اجتماعی و هم از بیرون آن ریشه بگیرند. یکی از عوامل پیدایش چنین تعارضاتی ظهور نظام های فکری و عقیدتی جدید است که طبعاً کم و بیش با نظام فکری شایع و مستقر در تعرض قرار می گیرد. از سوی دیگر، نظام های فکری و عقیدتی جدید که از درون یک نظام اجتماعی پدید می آیند، نمی توانند چندان نسبت به نظام فکری شایع و مستقر متعارض و بیگانه باشد. اغلب چنین نظام های جدیدی تجدید نظرهایی در نظام فکری مستقر می کنند، برخی از مفاهیم را مورد سؤال قرار می دهند و مفاهیم جدیدی به آن میافزایند، لیکن روی هم رفته باز با همان نظام عقیدتی سخن میگویند (بشیریه، ۱۳۸۰: ۱۳۴-۱۳۵).

با توجه به ضرورت تحولات اجتماعی و اقتصادی و قرار گرفتن ایران در متن شبکه روابط بین المللی به نحوی فزاینده باید انطباقی نسبی بین «ذهنیت» و «عینیت» پدید می آمد. حصول این انطباق از چند طریق متصور بود: ۱. تجدید و نوسازی اندیشه سنتی به منظور هماهنگ کردن آن با تحولات جدید به نحوی که در اندیشه برخی از علمای مذهبی مانند نائینی در اوایل قرن بیستم مشاهده می شود؛ ۲. عرضه اندیشه ها و توجهات جدید و سعی در غلبه بر اندیشه سنتی که کار اصلی روشنفکران مدرن ایران از اواخر قرن نوزدهم به بعد بوده است؛ ۳. تلاش به منظور تلفیق اندیشه نو و قدیم به سبکی که توجهات فکری تحولات جدید را فراهم کند. (بشیریه، ۱۳۸۰: ۱۳۶).

تحولات دوره مشروطه و ورود اندیشه های نو به جامعه پر شکاف ایران ایجاب می کرد که یک روشنگر به دنبال بیداری اذهان مردم باشد و در همین راه قلم بزند. چگونگی بدون برخوردارگی از زبانی ساده و بی پیرایه، می توان امکان سخن گفتن با عامه مردم را متصور بود؟ مبارزه اجتماعی - انتقادی متفکران ایران علیه نظام جامعه ایرانی در قرن نوزدهم، رویکرد تازه ای در ادبیات را پدید آورد؛ چه آن که ادبیات بدان گونه که در آن مقطع رایج بود، چیزهای اندکی را از اوضاع و احوال اطراف خود منعکس می کرد؛ زیرا هم تصویری که از ادبیات وجود داشت و هم تلقی ای که از آفرینش ادبی مقبولیت یافته بود، عملاً زیر بار سنگین منطق و قواعدی منسوخ قرار گرفته بود. از طرف دیگر تحت تأثیر همین وضعیت، شعر فارسی کارکرد اصلی خود را از دست داده بود و توانایی آن را نداشت که آثار مثبتی را خلق کند که از نظر اخلاقی آموزنده و از نظر اجتماعی مطلوب باشد. در نتیجه، تصور می شد که شاعران به دلیل پیروی از سرمشق های قدیمی قادر به آفرینش اثری نیستند که با زندگی معاصر پیوند داشته باشد. بنابر شرایط تاریخی و ساختاری، شعر باید به شیوه هایی جدید که بتواند نقشی فعال در تجدید سازمان اجتماعی و سیاسی ایفا کند، دوباره به گونه ای باز تعریف می شد که این تجدید سازمان و جهت گیری تازه سیاسی و اجتماعی، بتواند در رسیدن ایران آن روز به سطح کشورهای اروپایی مؤثر باشد.

«اتفاق مثبت و منفی که از انقلاب مشروطیت به حضور ملموس و محسوس توده های اجتماعی ایران منجر گردید، بازتاب مهمی در زبان شعر و ظهور و تولید شعر سیاسی داشته و برگ های تاریخی اجتماعی و مواضع جامعه را در قبال حوادث سرنوشت ساز سیاسی رقم زده است» (احمدزاده، ۱۳۹۴: ۱۵۳). از این رو ادبیات دوران پسا مشروطه با تأثیر پذیری از فرهنگ غرب و با پرداختن به مبرم ترین مسائل اجتماعی و انتقاد از استبداد، خرافات و موهوم پرستی، نقشی متفاوت با نقش ادبیات اشرافی بر عهده می گیرد (میرعابدینی: ۱۳۸۷: ۱۷).

شاعران روشنفکر مشروطه با این پیشفرض که در اروپا شعر نقش مهمی در رنسانس، اصلاح دینی، جنبش روشنگری و انقلاب فرانسه ایفا کرده است، امید داشتند که شعر آینده ایران نیز بتواند شور و عاطفه ای را برانگیزد که در خدمت آرمان بزرگ تحول اجتماعی قرار گیرد. روشنفکران جدید مشتاق بودند که امکانات بالقوه شعر را در خدمت ترقی و پیشرفت قرار دهند. از نظر آنان اگر عواطفی که فقط شعر قادر به برانگیختن آنهاست، در خدمت این آرمان اجتماعی قرار گیرند، نخستین قدم اساسی در راه آشنا کردن توده های مردم با اندیشه اصلاح و نوسازی برداشته شده است (کریمی حکاک، ۱۳۸۴: ۱۱۶).

بر همین اساس، درونمایه های سیاسی اعتراضی مدرن ذیل کلیت رئالیستی ادبیات و به خصوص شعر دوران مشروطه، تقویت گردید و بیشتر از هر چیزی به مفاهیم ناسیونالیستی بها داد؛ به گونه ای که درون مایه بسیاری از اشعار را مفاهیمی چون وطن، ملت و... تشکیل می داد. شعر این دوره برای بیان اعتقادات و انتقادهای خود به سمت رئالیسم حرکت کرد تا واقعیت های ملموس سیاسی - اجتماعی به نحو مؤثرتری بتواند انعکاس پیدا کند که لازمه آن نزدیک شدن هر چه بیشتر به زبان توده مردم بود. بدین سان ادب رئالیستی در دست آنان چونان افزاری درآمد تا به وسیله آن پرده از زندگی اجتماعی بردارند و مردم را تحریک کنند تا زندگی موجود را به هم بریزند و زندگی تازه ای بسازند. از آنجا که این رئالیسم همه جا با انتقاد سیاسی تند و طنز آمیز همراه بود، شاید بتوان اسم رئالیسم سیاسی یا رئالیسم انتقادی به آن داد؛ برای اینکه به اعتباری می توان گفت نویسندگان این دوره، جنبه های هنری ادبیات را فدای جنبه های سیاسی آن می کردند (مؤمنی، ۲۵۳۷: ۱۴۷-۱۴۹).

شعر اجتماعی مشروطه به مثابه سلاحی برای نبرد به منظور برنده تر و مؤثرتر بودن، از ویژگی هایی چون طنز، توصیف عینی، تند و گزندگی و... بهره گرفت. ویژگیهای غیررمانتیک اغلب این اشعار را در در نیامیختن توصیف های احساسات فردی شاعر با موضوع و با نگاهی فاصله دار و عینی به موضوع و حتی شرح حالاتی چون غم و اندوه با وصف عینی و بیرونی، می توان شماره کرد.

شعر سیاسی مولود نهضت مشروطه پدیده‌ی نوینی بود که با پیدایش دولت مدرن پا به عرصه حیات گذاشت و پیش از این میدان ادب پارسی از چنین سرمایه‌ای چندان برخوردار نبود. بجز قرن دهم که تجربه‌های عشق زمینی و عاطفه شخصی در مکتب شعر وقوع راه یافته، پیوسته ذهنیت استعلاطلب و دنیای خیال، بر ادبیات فارسی، غالب بوده است. وقتی که حافظ از "می ترس و محتسب خورده" حرف می‌زد و مسعود سعد از "بند بلند نای" می‌نالید، یا سعدی اتابک را نصیحت می‌کرد و فردوسی به زنده کردن پارسی می‌بالید، هنوز شعر سیاسی متولد نشده و از قلمرو مدح و ذم و اندرز و حماسه فراتر نرفته است. در سابق، شاعر ناچار از تکیه به این دیوان و آن دربار بود ولی اینک شاعر می‌توانست مستقیماً قدرت دولتی را مورد سؤال قرار دهد و شعر خود را مخفی یا آشکار به دست مردم برساند. در شعر مشروطه، زبان واقع‌گرا بر زبان استعاری و سمبولیک و ذهنیت واقعی بر نظام تخیلی شعر غلبه کرد، چندان که شعر مشروطه نیز میراث سنگین، تخیلات و ذهنیات انتزاعی را فرو نهاد و به جانب واقعیت و عقلانیت نقادانه گرایید. این تحول نتیجه پیوند ادبیات با واقعیت بود.

از همین رو «زبان شعر این دوره اندک اندک به دلایلی به زبان کوچه و بازار نزدیک شد. مقایسه‌ی شعر سید اشرف با سروش اصفهانی کاملاً نشان می‌دهد که درصد قابل ملاحظه‌ای از واژگانی شعر سید اشرف برگرفته از زبان کوچه است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۴۱).

سید اشرف نسیم شمال، میرزا ابوالقاسم عارف قزوینی، به ویژه فرخی یزدی رئالیسم صنفی را وارد شعر کردند و توجه به مردم به صورت یکی از ویژگیهای شعر در عصر بیداری درآمد. این ویژگیهای تمایل عمده در ادبیات عصر بیداری ایران وقتی در مجاورت انقلاب روسیه و تحت تأثیر اندیشه‌های کارگری حاکم و ادبیات بلشویکی قرار گرفت، «با تأکید بر تضاد میان دو طبقه‌ی دارا و نادار و یا به تعبیر دیگر سرمایه‌دار و زحمتکش، رنگ و بوی طرفداری از محرومان را به اصطلاح آن روز، کارگران و زحمتکشان را پیدا کرد و آثار ادبی را نسبت به گروههای بالا و برخوردار جامعه، کینه

دار و مهاجم نشان داد. این خصلت ضد بورژوازی تقریباً می تواند صفت غالب شعر بازه زمانی مورد بحث به شمار آید» (یاحقی، ۱۳۸۵: ۸۱ و ۹۱) و بر خلاف شیفتگان زبان و ادبیات کلاسیک که به سروده های ساده واقعگرا به دیده تحقیر می نگریستند و آن را برای زبان فارسی مضر و مخرب می شمردند و چنین نوشتاری را از نوع ادبیات عامیانه بی ارزش به حساب می آوردند، اشعار ساده و بی پیرایه، سرآغاز یک خیزش بزرگ در واقعگرایی نظم فارسی و رئالیسم اجتماعی شناخته شد.

#### ۲- ۴. تداوم نمود عادتواره زبانشناختی در بازار ادبستان دوره پشامشروطه

بر اساس آن چه از پیر بوردیو پیش از این نقل شد انسان ساختارهای دنیای بیرون (مانند طبقه اجتماعی یا خانواده) را ملکه ذهن خود می کند و این ساختارهای درونی شده منجر به شکل گیری خصلتی می شوند که او از آن به «عادتواره» یاد می کند. عادتواره در واقع نوعی شیوه تفکر، و گرایش است که خود را با حدود و ثغور ساختار تنظیم و هماهنگ می سازد.

تعاریفی که اخیراً در مورد ذهنیت مطرح شده و بر سیالیت و خصلت ممکن الوجودی آن انگشت گذاشته اند، ذهنیت را امر تثبیت شده ای قلمداد نمی کند. در نتیجه، فرهنگ هر دوره در شکل دهی به ذهنیت انسان ها نقش دارد و آن چه از ذهن می تراود و بر زبان جاری می شود، بازتاب همین ساختارهاست.

شعر، ادبیات و سیاست، عادتواره هائی هستند که هر یک در جای خود وجوه بنیادین زبان را نمایندگی می کنند، و سیاست همواره زبان را به شمول زبان شعر و ادبیات، برای اقتناع فکری خویش بکار می برد و سعی بر آن دارد تا زبان را چونان وسیله بنیادین انتقال و گسترش آن محتوای سیاسی که در برنامه های سیاسی ایدئولوژیک خویش دارد- بدون ملاحظات محیط پیرامون و رسالت تاریخی زبان و ادبیات- در امر بیدار سازی افکار و بینش ادبی انسان ها، در خدمت سیاست قرار دهد.



گستره و قدرت ادبیات در جهان امروز به حدی است که عرصه های گوناگون اندیشه بشری را تحت تأثیر خود قرار داده است. بی تردید یکی از لوازم اصلی شناخت و فهم درست حوزه سیاست در هر جامعه ای ادبیات آن جامعه است. با این وجود، پژوهش در حوزه ادبیات و سیاست یکی از حلقه های مفقوده در ساحت فکری امروز ایران است.

ادبیات نوین ایران از آغاز ظهور خود در حال تعامل و گفت و گویی دوجانبه با عرصه سیاست ایران بوده است. شاهد مثال این قضیه را می توان در آثار تولید شده در این زمینه در طول تاریخ معاصر ایران دید. فعالان ایرانی حوزه ادبیات نیز مانند اسلاف خود در جهان متأثر از تحولات جامعه، دست به آفرینش آثاری زده اند تا در بازار ادبستان کالای خود را به مصرف کننده آگاهی عرضه نمایند.

در ایران قبل از مشروطه، جامعه و توجه به وقایع اجتماعی در ادبیات ایران جایگاهی نداشت؛ اما در این دوره تحولاتی عظیم در شیوه فکری و نگرش اجتماعی شاعران و نویسندگان صورت گرفت و ادبیات که تا آن زمان در خدمت اشراف و درباریان بود به هنری برای مردم تبدیل شد. شعر در دوره مشروطه، با عقب نشینی از شیوه استعاری و سمبولیک و گرایش به عقلانیت نقادانه در پیوند ادبیات با واقعیت سهیم شد و به نهضت رئالیستی پیوست (فتوحی و همکار، ۱۳۹۲: ۱).

از سال ۱۳۱۲ با اوج گرفتن خودکامگی رضاشاه، عوامل فرهنگی و اجتماعی مختلفی چون اعزام دانشجویان به فرنگ، ورود مظاهر تمدن اروپا به ایران، چاپ روزنامه و کتاب، تأسیس دارالفنون، انقلاب سوسیالیستی شوروی، تفکرات چپی های ایران و انقلاب مشروطه، از بین رفتن حکومت خان ها و توجه به روستاییان، وجود ناامنی ها در جامعه و فسادهای مختلف اداری، همگی تأثیرات خود را نهاد و راه بر بزرگان ادب ایران هموار ساخت. به طور کلی در ادبیات سال های ۱۳۲۰-۱۳۰۰ انتقاد اجتماعی ادبیات مشروطه، جای خود را به خرده گیری از اخلاقیات ناپسند فردی می دهد. (میر

عابدینی، ۱۳۸۰: ۴۲۱) از این رو «علوی کتابهای پنجاه و سه نفر و ورق پاره های زندان را تحت تأثیر تجربه ی همین حکومت نوشت و پس از سقوط رضا شاه با نشر آن «ادبیات زندان» را در این مرز و بوم پایه گذاری کرد.» (همان، ۱۳۸۰: ۳۲۱)

در ادبیات فارسی موضوع حبس و زندان سابقه طولانی دارد و نمونه هائی از آن را در قصاید و قطعات شاعرانی همچون مسعود سعد سلیمان و خاقانی می توان دید. این گونه ادبی با عنوان «حبسیه» از دیر باز شناخته شده بوده است. مضمون زندان در گذشته ادبی ایران عمدتاً در قالب سخن منظوم و سرشار از اغراق ها و مبالغه های شاعرانه بیان می شد. اما با اوج گیری کشمکش های سیاسی در جامعه، ادبیات زندان جایگاه خاصی را در میان انواع ادبی پیدا کرد.

محمد فرخی یزدی از حبسیه سرایان بنام تاریخ ایران است. لقب فرخی، شاعر لب دوخته است. او هم نسل با انقلاب مشروطه است و با زبان شعر به مبارزه با حکومت زمانه اش پرداخت. فرخی برای اولین بار هم به خاطر زبان شعری اش بازداشت شد. او در دوران جوانی تحت تأثیر انقلاب مشروطه خطاب به حاکم یزد شعری سرود. فرخی در این شعر به حاکم یزد می گوید که خوی ضحاک کی دارد.

در نوروز سال ۱۲۹۷ ق، فرخی برخلاف سایر شعرای شهر که معمولاً قصیده های در مدح حاکم و حکومت وقت می ساختند شعری در قالب مسمط ساخت و در مجمع آزادیخواهان یزد خواند. در پایان این مسمط ضمن بازخوانی تاریخ ایران، خطاب به ضیغم الدوله قشقایی حاکم یزد چنین گفت (فرخی، ۱۳۹۱: ۹۸):

کز برای سیم بنمایم کسی را پای بوس خود تو می دانی نی ام از شاعران چاپلوس  
بهمن و کیخسرو و جمشید و افریدون شوی لیک گویم گر به قانون مجری قانون شوی

به همین دلیل حاکم یزد دستور داد دهانش را با نخ و سوزن دوختند و به زندانش افکندند. تحصن مردم یزد در تلگرافخانه شهر و اعتراض به این امر موجب استیضاح وزیر

کشور وقت از طرف مجلس شد؛ ولی وزیر کشور به کلی منکر وقوع چنین واقعه‌ای شد. دو ماه بعد فرخی از زندان یزد فرار کرد و شعر زیر را با زغال بر دیوار زندان نگاشت:

من و ضیغم‌الدوله و ملک ری      به زندان نگردهد اگر عمر طی  
بر آرم از آن بختیاری دمار      به آزادی ار شد مرا بخت یار

(مکی، ۱۳۵۷: ۱۴)

دستگیری او پایانی بر مبارزات شعری اش نبود. کار را به جایی می رساند که دهانش با نخ و سوزن توسط حاکم دوخته شد. فرخی در سال ۱۲۹۹ همزمان با کودتای رضاخان به تهران مهاجرت می کند. او در سال ۱۳۱۲ باز هم به زندان می افتد و تا پایان عمر در سیاهی زندان باقی می ماند. سرانجام در روز عروسی ولیعهد شعری می سراید که پایانی بر روزگار سخت او است و منجر به قتلش می شود:

هر لحظه مزن در، که در این خانه کسی نیست

بیهوده مکن ناله، که فریاد رسی نیست

شهری که شه و شحنه و شیخش همه مستند

شاهد شکنند شیشه که بیم عسسی نیست

آزادی اگر می طلبی، غرقه به خون باش

کاین گلبن نوخاسته بی خار و خسی نیست

دهقان دهد از زحمت ما یک نفس اما

آنروز که دیگر ز حیاتش نفسی نیست

با بودن مجلس بود آزادی ما محو

چون مرغ که پابسته ولی در قفسی نیست

گر موجد گندم بود از چیست که زارع

از نان جوین سیر به قدر عدسی نیست

هر سر به هوای سر و سامانی ما را

در دل بجز آزادی ایران هوسی نیست

تازند و برند اهل جهان گوی تمدن  
ای فارس مگر فارس ما را فرسی نیست  
در راه طلب فرخی ار خسته نگرید  
دانست که تا منزل مقصود بسی نیست

(فرخی، ۱۳۹۱)

(۱۰۸:

از دیگر حبسیه سرایان معاصر، خسرو گلسرخی شاعر و نویسنده مارکسیست است که از سال ۱۳۴۷ در بخش فرهنگی روزنامه کیهان قلم می زد. او در سال ۵۱ به جرم طراحی ترور ولیعهد بازداشت شد در حالی که حکومت وقت فکر می کرد گلسرخی از اقدامات خود ابراز پشیمانی می کند، دادگاه دفاعیات او را به طمع عذرخواهی از شاهنشاه به صورت زنده پخش کرد، اما خسرو در جایگاه متهم ایستاد و گفت: «من دفاعی از خود ندارم. من جز از خلق خود دفاع نمی کنم.» (گلسرخی، ۱۳۸۷: ۲۳) حکم اعدام گلسرخی صادر شد و پنج سال پیش از پیروزی انقلاب در ۲۹ بهمن ۱۳۵۲ اعدام شد. سروده «یک با یک برابر نیست» یکی از معروف ترین اشعار اوست:

معلم پای تخته داد میزد

صورتش از خشم گلگون بود

و دستانش به زیر پوششی از گرد پنهان بود

ولی آخر کلاسیها

لواشک بین خود تقسیم می کردند

و آن یکی در گوشه ای دیگر «جوانان» را ورق می زد.

برای اینکه بیخود های و هو می کرد و با آن شور بی پایان

تساویهای جبری را نشان می داد

با خطی خوانا بروی تخته ای کز ظلمتی تاریک

غمگین بود

تساوی را چنین بنوشت: یک با یک برابر است

از میان جمع شاگردان یکی برخاست  
همیشه یک نفر باید بپاخیزد...  
به آرامی سخن سر داد:  
تساوی اشتباهی فاحش و محض است  
نگاه بچه‌ها ناگه به یک سو خیره گشت و  
معلم مات بر جا ماند  
و او پرسید: اگر یک فرد انسان، واحد یک بود  
آیا یک با یک برابر بود؟  
سکوت مدهوشی بود و سوالی سخت  
معلم خشمگین فریاد زد آری برابر بود  
و او با پوزخندی گفت:  
اگر یک فرد انسان واحد یک بود  
آنکه زور و زر به دامن داشت بالا بود و آنکه  
قلبی پاک و دستی فاقد زر داشت پایین بود؟  
اگر یک فرد انسان واحد یک بود  
آنکه صورت نقره گون، چون قرص مه می داشت بالا بود  
و آن سیه چرده که می نالید پایین بود؟  
اگر یک فرد انسان واحد یک بود  
این تساوی زیر و رو می شد  
حال می پرسم یک اگر با یک برابر بود  
نان و مال مفتخواران از کجا آماده می گردید؟  
یا چه کس دیوار چین‌ها را بنا می کرد؟  
یک اگر با یک برابر بود  
پس که پشتش زیر بار فقر خم می گشت؟

یا که زیر ضربه شلاق له می گشت؟

یک اگر با یک برابر بود

پس چه کس آزادگان را در قفس می کرد؟

معلم ناله آسا گفت:

بچه‌ها در جزوه‌های خویش بنویسید:

یک با یک برابر نیست.....

همچنین یکی از معروف ترین اشعار دوران حبس او چنین است:

گیرم که در باورتان به خاک نشسته ام

و ساقه های جوانم از ضربه های تبرهای تان زخم دار است

با ریشه چه می کنید؟

گیرم که بر سر این باغ بنشسته در کمین پرنده اید

پرواز را علامت ممنوع می زنید

با جوجه های نشسته در آشیان چه می کنید؟

گیرم که می کشید

گیرم که می برید

گیرم که می زنید

با رویش ناگزیر جوانه ها چه می کنید؟

(گلسرخی، ۱۳۹۲:۴۹)

در این دوره، زبان و شیوه بیان نو که لازمه توصیف دیدگاه‌ها و برداشت‌های تازه شاعر است و در رئالیسم شهودی یا همبستگی که برای بیان واقعیت چیزها اهمیت دارد، نوآوری و تنوع در قالب و وزن و شکستن قید تساوی مصراع‌ها و ایجاد قالب‌های متناسب با مضمون‌های نو سیاسی-اجتماعی، را برای شاعر ایجاد نمود. شعر سیاسی که

تحت تأثیر تحولات سیاسی جامعه از دوره مشروطه به وجود آمد و نیمی پس از سال ۱۳۱۰ آن را به اوج رساند، برای بازگو کردن خواسته های مردم ایران نقش زیادی ایفا کرد. «آه اگر آزادی سرودی می خواند / کوچک / همچون گلوگاه پرنده ای / هیچ کجا دیواری فروریخته برجای نمی ماند / سالیان بسیار نمی بایست دریافتن را / که هر ویرانه نشانی از غیاب انسانیت / که حضور انسان آبادانیت» (شاملو، ۱۳۷۲: ۶۴)

شاملو در این شعر با شکستن قاعده برابری مصراع ها و با آوردن تشخیص برای آزادی، برجستگی سیاسی شعرش را کامل می کند و بدین گونه امکان احساس خفقان جامعه را برای شنونده، فراهم می سازد.

زبان شعر اجتماعی این دوره نیز، انتقاد از فقر، گرسنگی، بی عدالتی و ناامنی، چپاول سرمایه کشور و مسائلی از این قبیل است. این سطح توجه گسترده به مسائل جامعه ایران، ادبیات و شعر فارسی را واقعگرا و پربار کرد.

«آینه ای شدم / آینه ای برای صداها / فریاد آذرخش و گل سرخ / و شیهه شهابی تندر / در من / به رنگ مهمه جاری است / فریاد کودکان گرسنه / در عطر ادکلن / آری شنیدنی است»

(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۶۶).

شفیعی کدکنی در این شعر با رویکردی واقعگرایانه به گرسنگی جامعه و با زبانی رئالیستی به بیان واقعتهای جامعه و زندگی مردم پرداخته، با استفاده از نماد آینه، آذرخش و گل سرخ، از فریاد و سرکوب میگوید و با قرار دادن کودکان گرسنه در کنار عطر ادکلن، به بیان حال مرفهان می پردازد.

### ۳. نتیجه گیری

ویژگی های مکتب های ادبی غرب را نمی توان دقیقاً و به همان صورت در آثار ادب فارسی یافت؛ زیرا هنرمندان با توجه به تفاوت های فردی خود در موقعیت های مختلف واکنش های متفاوتی هم از خود بروز می دهند. از این رو هر چند تمرکز

مکتب رئالیسم در اروپا، مواجهه با ایدآلیسم و اعتراض به مکتب رمانتیک بیشتر بر رمان بود ولی در ایران توجهی هم به حوزه ی شعر گردید. مکتب رئالیسم چون بیشتر از هر مکتب دیگر از توانایی لازم برای واکاوی و بازنمایی روح زندگی برخوردار است، در شعر مورد اقبال شاعران ایران زمین قرار گرفت و از اوایل دهه نخست قرن چهاردهم شمسی در ایران گویندگان و سخنوران ایرانی از فضای فکری و فلسفی و هنری این مکتب تأثیر پذیرفتند.

اوج رواج رویکرد رئالیستی در ادبیات معاصر ایران به جریان مشروطه و پس از آن بر می گردد؛ چرا که ادبیات فارسی تا پیش از مشروطه به دلیل کم رنگ دیده شدن نقش مردم ناشی از غیبت آنان در حوادث و تصمیمات مهم، بیشتر متعلق به طبقه اشراف (آریستوکرات) بوده است.

نگاه رئالیستی برخی شاعران، در برهه ای از تاریخ ایران جزو معدود مجاری تنفس جامعه است تا بدین طریق مردم در اوج خفقان بتوانند در آینه اشعار آنان، امکان بازبینی آن چه پیرامون ایشان می گذرد را پیدا کنند.

شاعران با اعمال عاملیت از رهگذر کار خلاق هنری خود در راستای غنای فرهنگ و در دگرگونی بخشیدن به ساختار اجتماعی، چه در دوره آزادی سیاسی و چه در دوره خفقان، دست از بیان مسائل جامعه و مردم برنداشتند و در زمان اختناق رضا شاهی و حتی در دوره ای از حکومت پهلوی دوم با سمبول سازی، وفاداری خود را نسبت به اجتماع اعلام داشتند. دریک "رابطه" متقابل، جامعه - حتی در انزوای شاعر - او را دمی به حال خود رها نکرد.

به همین دلیل نویسندگان و شاعران برای بیان یأس عمومی از به نتیجه نرسیدن انقلاب مشروطه، قالبی بهتر از رئالیسم نیافتند؛ لذا با خود کامگی رضاشاه از سال ۱۳۰۴ و فاصله گرفتن از آرمان های عدالتخواهانه جنبش مشروطه، انتقاد از افزایش فاصله طبقاتی



منجر به فلاکت عمومی در قالب اشعار حبسیه و دیگر سروده های انتقادی نمود پیدا می کند

### کتابنامه

#### الف. منابع فارسی

- آبراهامیان، یرواند. (۱۳۸۲). *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی. چاپ هشتم. تهران: نشر نی.
- آریانپور، امیرحسین. (۱۳۸۰). *اجمالی از تحقیق درباره جامعه شناسی هنر*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات گستره.
- احمدزاده، محمدمیر. (۱۳۹۴). «بازتاب عینیت تاریخی در ادبیات سیاسی عصر نهضت (۱۳۵۷-۱۳۴۲)». *فصلنامه پژوهشهای معاصر انقلاب اسلامی*. دوره اول، شماره ۲، صص ۱۴۹-۱۶۹.
- احمدی، بابک. (۱۳۸۹). *حقیقت و زیبایی - درسهای فلسفه هنر*. چاپ پنجم. تهران: نشر مرکز.
- انصاری، منصور و طاهرخانی، فاطمه. (۱۳۸۹). «بررسی نظریه زبان و قدرت نمادین پیربوردیو». *فصلنامه پژوهشهای سیاسی و بین المللی*، دوره اول، شماره ۳ (تابستان)، صص ۵۱-۶۵.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۰). *موانع توسعه سیاسی در ایران*. چاپ اول. تهران: گام نو.
- بوردیو، پی. (۱۳۷۱). *تمایز: نقد اجتماعی قضاوتهای ذوقی*. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- بوردیو، پی. (۱۳۹۱). *نظریه کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی*. ترجمه مرتضی مردیها. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- بون ویتز، پاتریس. (۱۳۷۱). *درسهایی از جامعه شناسی پیر بوردیو*. ترجمه جهانگیر جهانگیری و حسن پورسفیر. تهران: نشر آگه.

- پارکر، جان. (۱۳۷۱). **ساختار بندی**. ترجمه امیرعباس سعیدی پور. تهران: آشیان.
- توحیدفام، محمد و حسینیان امیری، مرضیه. (۱۳۸۸). «تلفیق کنش و ساختار در اندیشه گیدنز، بوردیو و هابرماس و تأثیر آن بر جامعه شناسی جدید». **پژوهشنامه علوم سیاسی**. سال ۴. شماره ۳. صص ۹۷-۱۰۷.
- جعفری لنگرودی، ملیحه. (۱۳۹۱). «تفاوت رئالیسم اروپائی با واقع گرایی». **فصلنامه تخصصی ادبیات**. شماره ۱۴ (زمستان) صص ۳۲۵-۳۶۱.
- حسن زاده میر علی و همکاران. (۱۳۹۴). «تأثیر طبقه اجتماعی بر شعر شاعران دوره مشروطه با تمرکز بر اشعار «ایرج میرزا» و «فرخی یزدی»». **فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی**. شماره ۳۹ (زمستان) صص ۴۵-۶۷.
- حنائی کاشانی، محمد سعید. (۱۳۷۳). «زیبائی از نظر غزالی». **مجله هنر**. شماره ۲۷ (زمستان). صفحات ۴۹-۵۷.
- داوری اردکانی، رضا. (۱۳۸۸). **فلسفه در روزگار فروبستگی**. به کوشش علی خورسندی طاسکوه. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- دورکیم، امیل. (۱۳۸۳). **قواعد روش جامعه شناسی**. ترجمه علیمحمد کاردان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دیوان ابوالقاسم لاهوتی (۱۳۵۸) به کوشش احمد بشیری. چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- راود راد، اعظم. (۱۳۸۲). **نظریه های جامعه شناسی هنر و ادبیات**. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایتی کیشه خاله، محرم و همکاران. (۱۳۹۸). «جلوه های هنجارگریزی رئالیسم ایرانی در شعر دوره پهلوی دوم». **مجله مطالعات زبانی و بلاغی**. دوره ۱۰، شماره ۱۹، (بهار و تابستان) صص ۱۸۷-۲۱۲.

- روح الامینی، محمود. (۱۳۷۹). **نمودارهای فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی**. تهران: نقش جهان
- رها دوست، بهار. (۱۳۸۳). «روش شناسی پژوهش کیفی». **مجله زیبا شناخت**. سال چهارم، ش ۱۱، صص ۲۴۹-۲۵۹.
- ریتزر، جورج. (۱۳۷۳). **نظریه جامعه شناسی**. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: نشر نی.
- زرشناس، شهریار. (۱۳۸۹). **رویکردها و مکتب های ادبی**. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ساچکوف، بوریس. (۱۳۶۲). **تاریخ رئالیسم، پژوهشی در ادبیات رئالیستی از رنسانس تا امروز**. ترجمه محمد تقی فرامرزی. چاپ اول. تهران: نشر تندر.
- سجادی، ضیاء الدین و بهاری، طلعت. (۱۳۶۸). **سبک ها و مکتب های ادبی در دری**. تهران: انتشارات آرمان.
- سید حسینی، رضا. (۱۳۸۴). **مکتب های ادبی**. تهران: انتشارات نگاه.
- شریفی، محمد. (۱۳۸۸). **فرهنگ ادبیات فارسی**. تهران: فرهنگ نشر نو.
- شفیع کدکنی، محمد رضا. (۱۳۷۶). **آیین ای برای صداها**. تهران: آگاه.
- شفیع کدکنی، محمد رضا. (۱۳۸۰). **ادوار شعر فارسی**. تهران: انتشارات سخن.
- شاملو، احمد. (۱۳۷۲). **گزیده اشعار**. تهران: مروارید.
- غنیمی هلال، محمد. (۱۳۷۳). **ادبیات تطبیقی**. ترجمه سید مرتضی آیت الله زاده شیرازی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- فتوحی رودمعجنی، محمود و صادقی، هاشم. (۱۳۹۲). «شکل گیری رئالیسم در داستان نویسی ایرانی». **جستارهای ادبی**. سال ۴۶. شماره ۱۸۲، صص ۱-۲۶.
- فرخی، محمد میرزا. (۱۳۹۱). **دیوان فرخی یزدی**. تصحیح سید احمد حسینی کازرونی. تهران: انتشارات ارمغان.

- غفاری جاهد، مریم. (۱۳۸۶). «ادبیات سیاسی عصر مشروطه». **کتاب ماه ادبیات**. سال اول، شماره ۴ (مرداد). صص ۲۰-۳۲.
- کادن، جی. ای. (۱۳۸۰). **فرهنگ ادبیات و نقد**. تهران: انتشارات شادگان.
- کریمی حکاک، احمد. (۱۳۸۴). **طلیحه تجدد در شعر فارسی**. ترجمه مسعود جعفری. چاپ اول. تهران: مروارید.
- گرانت، دیمیان. (۱۳۸۵). **رنالیسم**. ترجمه حسن افشار. تهران: نشر مرکز.

#### ب) منابع لاتین

- Lizard, O. (2009). *The Cognitive origins Bourdieu's Habitus*, University of Arizona
- Schlosser, J. (2013). "Bourdieu and Foucault: a conceptual integration toward an empirical sociology of Prisons", *Criticism*, 21, pp: 31-46.

#### References

- Abrahamian, Y. (2003). *Iran between two revolutions*. Translated by Golmohammadi, A & Fattahi, M. Tehran: Ney. (In Persian)
- Ahmadi, B. (2010). *Truth and Beauty - Lessons in Philosophy of Art*. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Ahmadzadeh, M. A. (2015). Reflection of historical objectivity in the political literature of the movement (1352-1342). *Journal of Contemporary Research of the Islamic Revolution*. 1(2), 169-149. (In Persian)
- Ansari, M. & Taherkhani, F. (2019). A Study of Pierre Bourdieu's Theory of Language and Symbolic Power. *Journal of Political and International Research*, 1(3) (Summer), 65-51. (In Persian)

- 
- Arianpour, A. H. (2001). *A Brief Study of the Sociology of Art*. Tehran: Gostareh. (In Persian)
  - Bashirieh, H. (2001). *Obstacles to political development in Iran*. Tehran: Game Now. (In Persian)
  - Bon Weitz, P. (1992). *Lessons from Pierre Bourdieu's sociology*. Translated by Jahangir Jahangiri and Hassan Poursafir. Tehran: Ad. (In Persian)
  - Bourdieu, P. (1992). *Distinction: Social Critique of Taste Judgments*. Translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Nashr-e Ney. (In Persian)
  - Bourdieu, P. (2012). *Theory of Action: Practical Reasons and Rational Choice*. Translated by Morteza Mardiha. Tehran: Naghsh va Negar. (In Persian)
  - Davari Ardakani, R. (2009). *Philosophy in the Age of Depression*. By Ali Khorsandi Taskooh, Tehran: Publications of the Research Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
  - Diwan Abolghasem Lahouti (1979). By Ahmad Bashiri. Tehran: Amirkabir. (In Persian)
  - Durkim, E. (2004). *Rules of Sociological Method*. Translated by Alim Mohammad Kardan. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
  - Farrokhi, M.M. (2012). *Farrokhi Yazdi's Divan*. Edited by Seyyed Ahmad Hosseini Kazeruni. Tehran: Armaghan. (In Persian)
  - Fotouhi Rudmajani, M. & Sadeghi, H. (2013). The formation of realism in Iranian fiction. *Literary Essays*, Year 46. No. 182, 1-26. (In Persian)
  - Ghaffari Jahed, M. (2007). Political literature of the constitutional era. *Book of the month of literature*, first year. Issue 4 (August), 20-32. (In Persian)
  - Ghanimi Helal, M. (1994). *Comparative literature*, translated by Seyyed Morteza Ayatzadeh Shirazi, Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
  - Golsorkhi, Kh. (2008). *O my land*. Tehran: Negah. (In Persian)

- Golsorkhi, Kh. (2013). *A collection of poems by Khosrow Golsorkhi*. By the efforts of Kaveh Goharin. Tehran: Negah. (In Persian)
- Grant, D. (2006). *Realism*. Translated by Hassan Afshar. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Grace, W. J. (2002). *Literature and its reflection*. Translated by Behrooz Azboudftari. Tabriz: Khorvash. (In Persian)
- Hanaei Kashani, M. S. (1994). Beauty from the point of view of Ghazali. *Art Magazine*. No. 27, 49-57. (In Persian)
- Hassanzadeh M. A. et al. (2015). The effect of social class on the poetry of poets of the constitutional period with a focus on the poems of "Iraj Mirza" and "Farrokhi Yazdi". *Persian Language and Literature Research Quarterly*. 39, 45-67. (In Persian)
- Heidegger, M. (2002). *Poetry, Language and the Thought of Liberation: Seven Articles by Martin Heidegger with a Heidegger Biography*. Translated by Abbas Manouchehri. Tehran: Mola. (In Persian)
- Jafari Langroudi, M. (2012). The difference between European realism and realism. *Journal of special Literature Quarterly*, 14, 325-371. (In Persian)
- Kaden, J.E. (2001). *Culture and Literature Culture*, Tehran: Shadegan. (In Persian)
- Karimi Hakak, A. (2005). *The beginning of modernity in Persian poetry*. Translated by Massoud Jafari. Tehran: Morvarid. (In Persian)
- Lizard, O. (2009). *The Cognitive origins Bourdieu's Habitus*, University of Arizona.
- Maki, H. (1978). Farrokhi Yazdi's Divan. Tehran: Amirkabir. (In Persian)
- Mir Abedini, H. (2008). *One hundred years of storytelling in Iran*. Tehran: Cheshmeh. (In Persian)

- Mo'meni, B. (1989). *Iran on the Threshold of the Constitutional Revolution and Constitutional Literature*. Tehran: Sepideh-Shabahang. (In Persian)
- Mozaffari, A. & Piri, R. (2012). A Study of the Impact of Society on Contemporary Poetry in the School of Naturalism. *Baharestan Sokhan (Persian Literature)*, 8(19), 1-24. (In Persian)
- Nik Kholq, A. A. & Asgari Nouri (1998). *Sociological background of Iranian nomads*. Tehran: Chapakhsh. (In Persian)
- Parker, J. (1992). *Structuring*. Translated by Amir Abbas Saedipoor, Tehran: Ashian. (In Persian)
- Raha doost,B. (2004). Qualitative Research Methodology. *Ziba Shenakht Magazine*, 11, 249-259. (In Persian)
- Ravad Rad, A. (2003). *Theories of Sociology of Art and Literature*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- Rezayati Kisheh Khaleh, M. et al. (2019). The normative manifestations of Iranian realism in the poetry of the second Pahlavi period. *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 10 (19), 187-212. (In Persian)
- Ritzer, G. (1994). *Sociological Theory*, translated by Houshang Naebi, Tehran: Ney. (In Persian)
- Rouhalamini, M. (2000). *Cultural and social diagrams in Persian literature*. Tehran: Naghsheh Jahan. (In Persian)
- Sachkov, B. (1983). *History of Realism, a Research in Realist Literature from the Renaissance to the Present*, translated by Mohammad Taghi Faramarzi, Thunder. (In Persian)
- Sajjadi, Z. & Bahari, T. (1989). *Styles and literary schools*. Tehran: Arman. (In Persian)
- Schlosser, J. (2013). Bourdieu and Foucault: a conceptual integration toward an empirical sociology of Prisons, *Criticism*, 21, 31-46.
- Seyyed Hosseini, R. (2005). *Literary schools*. Tehran: Negah. (In Persian)
- Shafiee Kadkani, M. R. (1997). *A Mirror for Sounds*, Tehran: Agah. (In Persian)

- - - - (2001). *Persian Poetry Period*. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Shamloo, A. (1993). *Excerpts of poems*, Tehran: Morvarid.
- Sharifi, M. (2009). *Persian Literature Culture*. Tehran: New Publishing Culture. (In Persian)
- Tohidfam, M. & Hosseinian Amiri, M. (2009). Combining action and structure in the thought of Giddens, Bourdieu and Habermas and its impact on modern sociology. *Journal of Political Science*, Year 4. No. 3, 107-97. (In Persian)
- Zarshenas, Sh. (2010). *Approaches and Literary Schools*. Tehran: Publishing Organization of the Institute of Islamic Culture and Thought. (In Persian)
- Yahaghi, M. J. (2006). *River Moments*. Tehran: Jami Publications. (In Persian)

